

УДК 328.161

І. О. Забеліна
кандидат політичних наук,
викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Черкаського факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРІЯ КРИЗИ ВЛАДНИХ ІНСТИТУТІВ ЯК СКЛАДОВА КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА Й УПРАВЛІННЯ

Інтерпретації політичної кризи в політичній науці коливаються від макромасштабних теорій «краху ідеологій» до суперечок над проблемою співвідношення цілей і засобів у конкретних політичних ситуаціях. Позначення тих чи інших сторін кризи суспільства як кризи політичної може бути спірним. Однак існують галузі життєдіяльності політичного механізму, які виявляються прямо відповідальними за нього.

Теоретичні основи дослідження закладені в класичних працях Ф. Ніцше, Н. Макіавеллі, М. Вебера. Варто також звернути увагу на працю М. Крозьє. Французький учений подає ґрунтовні та змістовні характеристики теорії влади, бюрократії, реформ, цілісне уявлення про підходи до проблеми політичної кризи, яка, на його думку, становить основу політичного аналізу всіх процесів сучасного французького суспільства.

Мета статті – розкрити зміст і важливість дослідження кризи владних інститутів, адже криза політичної влади – це така політична ситуація, коли маси або соціальна група, класи відкрито висловлюють своє невдоволення політикою, що проводиться верхами. «Верхи» втрачають соціальну опору й настає так званий «параліч влади» – прийняті органами політичної влади закони й постанови ігноруються та не виконуються. Надалі криза влади призводить, як правило, до відставки уряду, але, залежно від ситуації, що склалася, вона може привести й до посилення влади уряду, установлення диктатури або до революційної активності мас і повалення цього уряду.

Найчастіше поняття «політична криза» в політології вживається стосовно політичної влади. Криза політичної влади – це криза верхів, керівних у цей момент державою, яка виявляється в нездатності владних структур проводити політику в інтересах основної маси населення країни або соціальної групи, що привела їх до влади; в установленні в суспільстві норм регуляції політичних відносин, що не приймаються ними як авторитетні; у діяльності державного апарату, який керується лише своїм специфічним інтересом; у деформації вертикальних владних відносин між центральними та місцевими органами влади; в загостренні суперечностей між гілками влади; у корумпованості, зрощуванні політичної еліти з кримінальними структурами та інше.

Багато дослідників, які займаються демократіями Західної Європи, досить часто використовують тезу про кризу партійного керівництва. Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва, можна назвати виборчими. Мова йде про переоформлення взаємних зв'язків, які складаються між партіями й електоратом. Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестає ефективно виконувати свої функції, особливо мобілізаційну функцію. У такому разі послаблюється її зв'язок із електоратом і тому стає він менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це очевидно має впливати на стабільність державної влади. Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності електорату. Зменшення рівня лояльності повинно свідчити про кризу стабільних партій.

Другий тип аргументів з'являється в 70-х рр. минулого століття, у результаті появи явища, зауваженого соціологами, інфантильності громадян до політичних механізмів ліберальної демократії. Р. Рос говорить про «громадянську інфантильність» (що можна було б подати як відвернення суспільства від політичної активності), указуючи на те, що вона є безпосередньо спрямованою проти конкретної державної влади (яка спирається на певну партійну формулу), але не порушує легітимації політичної системи. Складно водночас визначити джерела цього явища.

Третій тип аргументів спирається на так звану концепцію «притягання влади». Згідно із нею, «криза партійного керівництва» державою є результатом постійно існуючої здатності груп інтересів втягувати державу у відповідальність за реалізацію їх партикулярних інтересів. З'являється важка, бюрократизована машина, котра сама стає групою інтересу. Спостерігаємо ми фактично явище «переміщення» керівництва державою. Пов'язано це було з існуванням т. зв. «соціально-демократичного консенсусу»: державний апарат, що формувався на підставі партійних механізмів, мав здійснювати функцію соціального забезпечення суспільства, що знаходить своє найповніше вираження в концепції держави добробуту. Це можливо за постійного економічного зростання. Економічна криза зменшує фінансові надходження, необхідні для фінансування соціальної держави. У цій ситуації не можуть бути вирішені

всі прагнення груп інтересів, що зумовлює загострення процесу міжпартійної конкуренції. Це негативно позначається насамперед на партії, відповідальній за функціонування державного апарату. Симпатії суспільства до неї зменшуються, але це не означає, що ставиться під сумнів сама ідея партійного керівництва.

Четвертий тип аргументів робить наголос на зменшенні ролі партій у механізмі прийняття рішень на користь інших організацій (наприклад груп інтересу). Безпосереднім результатом цього може бути виникнення тривалих структур і процедур, які дозволяють обходити партійні канали, що становить загрозу для інститутів представницької демократії. У результаті партія може втратити контроль над процесом прийняття рішень. Корпоративізм пропонує заміну партійних механізмів схемою порозуміння між двома централізованими групами інтересу: бізнесом і профспілками. Виникає багато урядових та позаурядових агенцій, у котрих засідають представники домінуючої групи інтересу, і це власне вони приймають рішення (партії ж мають слугувати лише механізмом перенесення цих рішень до парламенту й виступати механізмом їх акцептації). Г. Лехмбруч відкидає, наприклад, тезу, що корпоративний процес прийняття рішень замінить парламентські механізми, які спираються на партійне керівництво. Він вважає, що з'явиться щось на зразок функціонального поділу праці між двома підсистемами. Політичні партії сконцентрують свою увагу на виборчих і парламентських процесах, переносючи відповідальність за економічні процеси на корпоративістську підсистему, яка охоплює групи інтересу та органи адміністрації. У результаті виникнуть дві функціонально спеціалізовані сфери політичної активності. Багато авторів, які займаються функціонуванням корпоративістського механізму, вважають, що не може він замінити партійної системи та партійного керівництва, бо зразу ж з'являється низка проблем, з якими може впоратись лише механізм міжпартійних переговорів. Багато авторів указують також на обмежені можливості корпоративістського механізму в багатьох політичних сферах (наприклад побудова консенсусу). Для Г. Лехмбруча ці дві підсистеми є автономними і взаємно стабілізуючими. Питання про те, чи є вони новою моделлю політичних взаємин, справді альтернативною плюралістичній, залишається відкритим [5, с. 114]. Певною альтернативою для існування партійного керівництва є існування форм безпосередньої демократії у Швейцарії. Воно надає суспільству можливість безпосереднього впливу на процес прийняття рішень, а модель референдумкратія, може, принаймні теоретично, визнавати, що громадянин здатний безпосередньо формувати політику держави. На практиці, однак, виявляється, що референдум

має дорадче значення, а ініціатива громадськості самостійно виникає дуже рідко. Надзвичайно мала кількість законів приймається саме таким чином. Це власне парламент, а не виборці під час голосування приймають більшість правових рішень. Існування у Швейцарії великих коаліцій – це спосіб ліквідації руйнуючих наслідків, які випливають із факту існування елементів безпосередньої демократії в межах централізованої політичної системи. Можливість застосування тих інструментів зумовлює те, що парламентська більшість наражається на поразку при загальнонародному голосуванні. Для мінімізації цього ризику формується коаліція, яка охоплює широке коло політичних партій і груп інтересів, яка може ефективно впливати на результати референдуму чи на процес суспільних ініціатив. Співпраця всіх партій (принаймні чотирьох основних) стає системою стабілізації всієї політичної системи, а консенсусні механізми повинні до мінімуму обмежити елементи відкритої боротьби в межах референдумкратії. Увагу світової наукової спільноти до імені М. Крозьє привабила видана в 1963 р. докторська дисертація дослідника під назвою «Бюрократичний феномен». У цій роботі було подано цілісне й оригінальне тлумачення бюрократії, яке поєднувало в собі аналіз механізму функціонування та взаємодії суворо організаційних характеристик, спільних для будь-якої, значною мірою централізованої соціальної системи чи організації, аналіз культурно-національних особливостей конкретного суспільства, які підсилюють або послаблюють бюрократичні вияви в системі. Такий культурно-організований аналіз був здійснений автором відносно французького суспільства. Пізніше, у 1981 р., М. Крозьє, популярність якого до цього часу досягла Нового Світу, робить ще одну спробу конкретного аналізу іншого, порівняно з французьким, типу бюрократії, – американського, у книзі «Американське зло», яка спочатку виходить у Франції, а в 1984 р. англійською мовою в США. Цими роботами, які аналізують такі різні країни, як Сполучені Штати Америки і Франція, автор показує універсальність своєї теорії бюрократії, можливість застосування організаційного аналізу цього явища незалежно від соціально-економічних особливостей конкретних країн [4, с. 35].

Дослідження кризових процесів сучасного суспільства набуває у французького вченого не тільки аналітичного вигляду – розтину головного зла централізованої адміністративної системи – бюрократії. Його праці являють собою, як і аналітична частина його концепції суспільства, програму виходу із кризи, реформування суспільства, яке переживає кризу, причому програма є не лише декларацією, а містить конкретну, продуману систему заходів і стратегій, виділення пріоритетів і

аналіз послідовності їх виконання стосовно сучасної Франції. Концепція аналізу суспільства набуває, отже, цілісного характеру теорії і практики соціальної політичної дії.

Парадокс ситуації, на думку М. Крозьє, полягає в тому, що в суспільстві, з одного боку, має місце явище політичної мегаломанії, що виражається в тому, що політики вважають себе відповідальними за все, їм потрібно знати все і на все мати свою відповідь, а з іншого боку, реальність доводить, що відбувається процес гіперінфляції політики в очах громадян. Ситуація ця має особливо гострий характер у такій країні, як Франція, над громадським життям якої тяжіють тривалі історичні етатистські традиції, які в результаті вікової сакралізації державної влади та так званого Загального інтересу, з нею пов'язаного, створюють особливо сприятливе середовище для мегаломаніакального характеру політичної діяльності. Виникає певний тип політичної дії та поведінки, у яких все підпорядковано сакралізації колективного життя, обожнюванню суспільства й політики. Перебільшене значення авторитарної ролі держави у Франції М. Крозьє вважає історично успадкованим від монархічного принципу королівської влади, яка передбачала особливе становище короля серед усіх вільних громадян і яка згодом була трансформована в панування над умами й діями французів необмеженого загального інтересу.

В основі будь-якої політичної дії, пише М. Крозьє, лежить один із двох типів моралі: релігійне або соціальне міркування про призначення людини для колективної дії й індивідуалістичне прагнення до реальної свободи людини. Перше прагнення є моральним тому, що немає моралі без цінностей, а цінності з необхідністю мають колективний характер. Однак, з іншого боку, моралі немає і без відповідальності, а відповідальність обов'язково передбачає індивідуальну свободу. Отже, головна проблема моралі та політики, перетворюється у М. Крозьє в проблему пошуку того рівня політичної дії, яка зможе оптимальним чином поєднувати переваги колективного характеру цієї дії з суто індивідуальними категоріями відповідальності, ефективності особистої свободи.

Вирішення цієї проблеми він знаходить на так званому середньому рівні соціальної ієрархії – на мезорівні, там, де найповніше відчуються конкретні стимули дій індивіда в межах обмежень, або примусів щодо його індивідуальної свободи з боку організацій, інститутів і загалом соціальних регламентацій, в рамках яких він діє та реалізує свій інтерес і свою свободу. Сам М. Крозьє називає це поле колективною тканиною, рівнем життєвого простору індивіда.

З процесом переходу до складного, соціально-громадського, людського постіндустріального суспільства

М. Крозьє пов'язує головний аспект політичної кризи сучасного суспільства – крах старого традиційного типу управлінської раціональності [4, с. 49]. Індустріальне суспільство – суспільство логіки кількості – характеризувалося технічною, економічною раціональністю, коли людина й усе соціальне життя сприймалося як щось підпорядковане і вторинне щодо економічної галузі, яка вважалася сферою чогось абсолютно раціонального. Хоча саме в межах індустріального суспільства виникли й отримали свій розвиток теорії людських відносин, це зовсім не є свідченням того, що людина й тоді була в центрі уваги і турбот суспільствознавців. Навпаки, усі ці теорії розглядали людину, її працю, працездатність і продуктивність тільки лише як інструмент покращення та ефективності роботи всього економічного та раціонального. Навіть шведська модель розвитку суспільства, у якій знаходять своє вираження принципи соціально справедливого розподілу продукту, є всього лише виразним утіленням такого технічного за своєю суттю примату сфери економічного й раціонального. Саме в соціал-демократичній моделі суспільного устрою принципи поділу – протиставлення сфер економічного та соціального на шкоду останньому – доведені до своєї логічної межі. М. Крозьє, отже, формулює філософський синтез, суть якого в тому, що мета економіки полягає в забезпеченні виробництва максимальної кількості національного продукту, егалітарний розподіл цього продукту гарантує соціальний світ, який, у свою чергу, дає змогу підтримувати ефективну роботу економіки.

Розвивався і своєрідний механістичний тип управлінського мислення, який передбачав можливість маніпулювання соціальною реальністю через зростання декретів, указів, постанов, інструкцій. Механістичністю відрізнявся й погляд на роль індивіда в суспільстві, і погляд на державу як на постачальника постійно зростаючої кількості регламентацій. Однак саме життя, як стверджує М. Крозьє, показало крах такої логіки соціальної дії. Доказом тому є універсальність кризи управління у світі. Різного роду порівняльні аналізи засвідчують, що криза громадського управління не є лише виключно французьким явищем. Вона універсальна. Усі розвинені країни світу зіткнулися з проблемами такого типу [3, с. 13]. Отже, реальність життя така, що архаїчна концепція трансценденталізації колективного вступає в гостру суперечність із культурним рухом, яке змушує суспільство відмовлятися від будь-якого авторитету й затверджувати свою автономію.

Концепція М. Крозьє є результатом поступового сходження від емпіричних спостережень до соціальних і політологічних узагальнень. І в цьому сенсі вона не є результатом заздалегідь заданих політичних завдань, а є реальною реакцією

на життя. Але більше оцінок знаходяться в межах ліберальної традиції, пов'язаних передусім із тим, що головним предметом його аналізу довгий час була така сторона розвитку французької державності, як бюрократія із властивими їй тенденціями надмірної політизації громадянського суспільства, розвитком процесу монополізації, утиском свободи індивіда, його особистого інтересу. Унаслідок цих конкретно-емпіричних коренів його теоретизування ліберальні положення його доктрини несуть друк фрагментарності й вибірконості. Залишаються осторонь такі питання, як проблеми демократії, прав людини тощо. Проте в межах головної ідеї лібералізму він намагається дати відповідь на питання щодо проблем взаємин індивіда та суспільства, його соціальної свободи й організаційної, інституційної структури держави.

Особливостями становлення класичного лібералізму в Європі було те, що, звільняючись від феодално-станових інститутів, лібералізм Старого Світу, на відміну від Сполучених Штатів Америки, змушений був робити це обережно, поступово, прагнучи не допустити великих і потужних революційних процесів знизу, що можуть легко зруйнувати і привести в хаос працюючий соціальний механізм. У цьому вже тоді була відмінність консервативного характеру ліберальної традиції Європи від радикальності ліберального реформізму США [2, с. 193]. Цю консервативну рису обережних і поступових втручань у функціонуючий механізм успадкував і М. Крозьє, який заявляє про те, що його програма реформ є насамперед стратегією реформ на дальню перспективу, що передбачає обережний, продуманий і поступовий інтервенціоналізм. І в цьому стосунку він відразу й категорично відкидає підхід щодо революційного типу змін. Уважаючи революційну методологію зміни за схемою руйнування – реконструкція неприйнятною стосовно таких об'єктів, як людські інститути, М. Крозьє захищає ідею пошуку та стимулювання ключових потенціалів системи, які при створенні в них сприятливих умов для інновації та розвитку призведуть до поступової, плавної зміни всієї системи загалом [3, с. 19]. Саме прагнення реально змінити суспільство, а не підірвати його – це і є сутність ліберальної ідеї. Вона пов'язана з головним сенсом ліберальної доктрини – ідеєю визволення, яка не повинна ототожнюватися з ідеалом ліквідації та руйнування. Таке протиставлення революційній методології зміни є однією з основ для сучасного ідеологічного зближення лібералізму з консерватизмом. Критика сучасної держави та ідеології загального інтересу вирости з неоліберального відкидання сильної держави 70–80-х рр. ХХ ст. Одним із загальнозначущих відкриттів тих років став той факт, що сильна держава є перешкодою для соціально-економічного прогресу

розвинених капіталістичних країн. Сильна держава, на думку Р. Дарендорфа означає не тільки силу бюрократії, вона означає поширення потужного апарату правил та інстанцій, які сковують ініціативу й оновлення [1, с. 114].

Безумовно, первинність таких наріжних понять і принципів лібералізму, як особистий інтерес, конкуренція, свобода, відповідальність, власність, повага контрактів, є основою будь-якого прогресивного напрямку розвитку сучасного суспільства. Але у М. Крозьє вони отримують нове, деякою мірою видозмінене тлумачення [4, с. 45].

Криза владних інститутів несе в собі найбільш небезпечний потенціал для суспільства та політичної системи, крім того, практично всі соціально-економічні кризи мають політичні наслідки, що може призвести до розвалу системи загалом. Політична криза має низку своїх, суто специфічних особливостей: вона дуже обмежена в часі, вона проходить у режимі обмеженого доступу до ресурсів і вимагає термінового прийняття політичних рішень.

Література

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М. : РОССПЭН, 2002. – 288 с.
2. Мельвиль А.Ю. США – сдвиг вправо? Консерватизм в идейно-политической жизни США 80-х годов / А.Ю. Мельвиль. – М., 1986. – С. 193.
3. Политическая мысль Новейшего времени. Персоналии, идеи, концепции / сост. Е.М. Михайлова. – Чебоксары : ЧКИ РУК, 2010. – 456 с.
4. Crozier M. The Crisis of Democracy / M. Crozier, S. Huntington, J. Watanuki. – N.Y., 1975. – 276 p.
5. Lehmbruch G. Patterns of corporatist policy making / G. Lehmbruch, F. Schmitter. – Beverly Hills : SAGE Publications, 1982. – 292 p.

Анотація

Забеліна І. О. Теорія кризи владних інститутів як складова кризи суспільства й управління. – Стаття.

У статті розглядається криза владних інститутів, її вплив на суспільство, причини виникнення, а також подано тезу про кризу партійного керівництва. Особливу увагу було звернуто на працю французького ученого М. Крозьє «Бюрократичний феномен», який розглядав таке поняття, як «мегаломанія». Головна проблема моралі та політики перетворюється у М. Крозьє в проблему пошуку того рівня політичної дії, яка зможе оптимальним чином поєднувати переваги колективного характеру цієї дії із суто індивідуальними категоріями відповідальності, ефективності особистої свободи. Вирішення цієї проблеми він знаходить на так званому середньому рівні соціальної ієрархії – на мезорівні, там, де найповніше відчуються конкретні стимули дії індивіда в межах обмежень, або примусів щодо його індивідуальної свободи з боку організацій, інститутів і загалом соціальних регламентацій, в рамках яких він діє й реалізує свій інтерес і свою свободу.

Ключові слова: криза, криза політичної влади, криза партійного керівництва, М. Крозьє, мегаломанія, суспільство.

Аннотация

Забелина И. О. Теория кризиса властных институтов как составляющая кризиса общества и управления. – Статья.

В статье рассматривается кризис властных институтов, его влияние на общество, причины возникновения, а также представлен тезис о кризисе партийного руководства. Особое внимание было обращено на работу французского ученого М. Крозье «Бюрократический феномен», который рассматривал такое понятие, как «мегаломания». Главная проблема морали и политики превращается в М. Крозье в проблему поиска того уровня политического действия, которое сможет оптимальным образом сочетать преимущества коллективного характера этого действия с сугубо индивидуальными категориями ответственности, эффективности личной свободы. Решение этой проблемы он находит на так называемом срединном уровне социальной иерархии – на мезоуровне, там, где полно ощущаются конкретные стимулы действий индивида в рамках ограничений, или принуждений относительно его индивидуальной свободы со стороны организаций, институтов и вообще социальных регламентации, в рамках которых он действует и реализует свой интерес и свою свободу.

Ключевые слова: кризис, кризис политической власти, кризис партийного руководства, М. Крозье, мегаломания, общество.

Summary

Zabelina I. O. Theory crisis government institutions as part of society and crisis management. – Article.

In the article the crisis of government institutions and its impact on society, causes, and also the thesis of the party leadership crisis. Particular attention was drawn to the work of french scientist M.Kroze called “bureaucratic phenomenon”, which considered such a thing as “megalomania”. The main problem of morality and politics turns into M. Krozye a problem finding the level of political action that can optimally combine the benefits of the collective nature of the action of purely individual categories accountability and effectiveness of personal freedom. The solution he finds the so-called median levels of the social hierarchy – at the meso level – where fully felt specific stimuli actions of the individual within the limitations or constraints on his freedom by individual organizations, institutions and the general social regulation, under which it operates and sells their interest and their freedom.

Key words: crisis, crisis of political power, crisis of the party leadership, M. Kroze, megalomania, society.